

छत्रपती राजाराम महाराजांचे सरदार नागोजीराव पाटणकर यांना स्वराज्यद्रोह करणाऱ्या सरदारांचा बिमोड करण्यासंबंधी इ. स. १६८९ चे आज्ञापत्र

अमोल दिनकर गायकवाड

पीएच.डी. संशोधक विद्यार्थी,
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे.

महाराष्ट्र भारत

प्रस्तावना:

इतिहास म्हणजे राजेराजवाड्यांची वंशावळ, सनावळ्यांची जंत्री नसते. तर त्या त्या काळातील सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक घटनांचा आढावा पुरातत्वीय, कागदपत्रांच्या पुराव्यांच्या आधारे केलेले विश्लेषण म्हणजे इतिहास होय. भारतात जे काही स्वकीयांनी इतिहासलेखन केलेले आहे, ते वैज्ञानिक पातळीवर टिकू शकत नाही. कारण या लिखाणामध्ये काहीअंशी वस्तुनिष्ठतेचा अभाव दिसून येतो. अनेक इतिहासकारांनी केलेले लेखन हे काही तरी मिळेल या आमिषाने केलेले दिसून येते. त्यामुळे आपणांस मोगल काळातील रोजनामे, काही बखरी, परकीय प्रवाशांची प्रवासवृत्ते, दरबारी असणारे परकीय वकिलांचे रिपोर्ट तसेच इंग्रज इतिहासकारांनी लिहिलेल्या वृत्तांतावर अवलंबून रहावे लागते. इतिहासामध्ये नवीन पुराव्यांची उपलब्धता आणि सिद्धतेबरोबर ऐतिहासिक सत्याचे पुनर्निर्धारण होऊ शकते. त्याचप्रमाणे नवीन विचारप्रणाली निर्माण होऊन इतिहासाला नवीन संदर्भ लाभतात.

शिवछत्रपतींची स्वराज्य निर्मिती मागील भूमिका ज्यांनी स्वीकारली, त्यांनी शिवछत्रपतींना मनोमन साथ दिली. अशी साथ देणारी जी काही मोजकी घराणी महाराष्ट्रात होती, त्यापैकी एक कोयना खोऱ्यातील साळुंखे ऊर्फ पाटणकर घराणे होय. छत्रपती शिवाजी महाराज आणि छत्रपती संभाजी महाराज यांना स्वराज्य निर्मिती, संवर्धन आणि संरक्षणात सरदार पाटणकरांनी साथ दिलेली दिसून येते.

छत्रपती राजाराम महाराजांच्या कारकिर्दीत सरदार पाटणकर घराण्याचा मोठया प्रमाणात उदय व विस्तार झालेला दिसून येतो. श्री राज्याभिषेक शके १६, शुक्ल नाम संवत्सर, अश्विन शुद्ध एकादशी, मंदवासर (दि.१५ सप्टेंबर, १६८९) मधील एका पत्राद्वारे छत्रपती राजाराम महाराज सरदार नागोजीराव पाटणकर यांना आदेश देतात की, '.....अैसीजे जाऊली प्रांतीचे लोक फिसाहतीस मिळोन चंदरराऊ यासि पारास होऊन येऊन हरामखोरी मांडिली आहे. दरेकर व मालसरे व नऱ्हे आदीकरून वरकड त्याला मिलाले आहेत. यैसियासि स्वामिने या लोकांचे बहुत रवेशीने चालविले.....'. पत्रातील विषयानुसार जावळी प्रांतातील दरेकर, मालुसरे, नऱ्हे आदी वतनदार लोक फितुर होऊन शत्रूस मिळाल्याचा व त्यांचा मोड करण्याचा आदेश छत्रपती राजाराम महाराज सरदार नागोजीराव पाटणकर यांना देतात. छत्रपती संभाजी महाराजांच्या निघृण हत्येनंतर अशी परिस्थिती निर्माण झाली की बऱ्याच मातब्बर वतनदारांच्या मनात स्वराज्याविषयीची निष्ठा कमी झालेली दिसून येते.

आज्ञापत्रात पुढे छत्रपती राजाराम महाराज म्हणतात, '.....जे स्वामीचे पायासि दुर्बधीने राहू करितील त्याचे अणुमात्र बरे होणार नाही. त्या मजुरांचा काय हिसाब आहे. या उपरी त्याला मारून काढावे.....'. स्वराज्याला इजा पोहचविणाऱ्या अनेक मराठा सरदारांना त्यांच्या या अगळिकेची शिक्षा करावी आणि परत सर्वत्र छत्रपतींचा अंमल प्रस्थापित करावा. '.....याकरिता जमेतीनसी राजश्री धनाजी जाधव सेनापंचसहश्री यासि त्या प्रांते रवाना केले

आहेत व या बराबरी आणखीही जमेत सरदार दिल्ले आहेत.....'. या मजकुरांवरून तत्कालिन राजकीय, सामाजिक परिस्थिती समजून घेण्यास मदत होते. जहागिरीच्या लालसेने अनेक मराठा सरदार स्वकियांना त्रास देत होते. अशा बंडखोर मराठा सरदारांचा बंदोबस्त करणे गरजेचे आहे, हे ओळखून छत्रपती राजाराम महाराजांनी राजश्री धनाजी जाधव यांना मोहिमेसाठी पाठविले व त्याचबरोबर सरदार पाटणकरांनी त्यांना मदत करावी अशी आज्ञा केलेली होती.

छत्रपती राजाराम महाराज पुढे आज्ञापत्रात असे म्हणतात की, '..... स्वामीने बहुत संतोषी होऊन भरवसा मानिला की तुम्हासारखे लोक त्या प्रांते असता स्वामीकार्य होऊन यावया काये अशक्य आहे. जमाव राखून जैसी कस्त करायची तैसी केली यावरून स्वामीस बहुतच मजुरा जाला. तरी या गोस्तीचे अपूर्व काये आहे. तुम्ही लोक तैसेच आहात. हाली हा गनिम मारून काढावा आणि तो प्रांत मोकळा करावा याहून आणिक काये विशेष आहे. जाऊली प्रांत मोकळा केल्याने बहुतच मामला अनकूल होतो.....हे तुम्ही शहाणे लोक जाणतच आहा', आज्ञापत्रातील आशयावरून असे दिसून येते की, सरदार पाटणकर यांचे महत्त्व तसेच जावली प्रांत स्वराज्याच्या दृष्टीने किती महत्त्वाचा आहे, हे अधोरेखित होते. सरदार पाटणकरांचे छत्रपतींनी वेळोवेळी कौतुक केले आहे. शूर स्वामीनिष्ठ पाटणकरांच्याकडून असा पराक्रम, अशी सेवा घडणार नाही, तर मग अन्य कुणाकडून घडेल, असे हे छत्रपती राजाराम महाराजांकडून कौतुक आहे.

याच आज्ञापत्रात छत्रपती राजाराम महाराज असे म्हणतात की, '.....हे राज्य श्रींच्या वरदांचे आहे. यांचे कोणहाच्याने अनिष्ट होवतच नाही. तुम्ही लोकी या प्रसंगी कस्त करून गनिम नेस्तनाबूद करावा आणि मामला सुरलित होये ते करावे.....'. याचाच अर्थ हे राज्य छत्रपती शिवाजी महाराजांनी मोठ्या कष्टाने

उभे केले आहे आणि याला अपाय करण्याचा काही लोक प्रयत्न करीत आहेत. परंतु या प्रसंगी तुम्ही या लोकांना पराभूत करून परत छत्रपतींचा अंमल बसवावा आणि त्यासाठी तुम्हांस जे योग्य वाटते ते तुम्ही करावे, असे स्पष्टपणे नमूद करतात. थोडक्यात या राज्याचे अनिष्ट कोणाकडून ही होणार नाही, ही मोठी आत्मविश्वासाची भावना त्या ठिकाणी व्यक्त झालेली दिसून येते.

उपसंहार:

या पत्रावरून असे दिसते की, सरदार पाटणकर हे स्वराज्यातील मानाचे वतनदार म्हणून त्यांना असणारी प्रतिष्ठा दिसून येते. तसेच छत्रपती संभाजी महाराजांच्या निघृण हत्येनंतर स्वराज्यात गोंधळाची परिस्थिती असताना, अनेक सरदार हे वतनाच्या, जहागिरीच्या आशेने मोगलांना जाऊन मिळालेले दिसून येतात. परंतु सरदार पाटणकर हे स्वराज्याशी एकनिष्ठ राहिलेले दिसून येतात. तसेच स्वराज्यद्रोह करणाऱ्या अनेक वतनदारांना सरदार पाटणकरांनी आणि इतर सरदारांनी कठोर शिक्षा करून त्यांच्याकडील प्रदेश पुन्हा स्वराज्यात सामील करून घेतलेला दिसून येतो.

संदर्भ:

१. खोबरेकर व्ही.जी. (संपा.), ' शिवकालीन कागदपत्रे (Records of the Shivaji Period) विभाग-३, पाटण येथील सरदार पाटणकर घराण्याची कागदपत्रे', पुराभिलेख विभाग, मुंबई.
- २- चव्हाण डी.डी., 'क्षत्रिय कुलावंतस चालुक्य-सोळंखी-साळुंखे उर्फ श्रीमंत सरदार पाटणकर घराण्याचा इतिहास', श्रीराम प्रकाशन, पाटण, द्वितीय आवृत्ती २०१४.